

Леонід Портенко — зоолог, учасник експедицій в Арктику та на Далекий Схід

Василь Придатко-Долін

Національний університет біоресурсів і природокористування України (Київ)
e-mail: vasyrpydatko@yahoo.com; orcid: 0000-0002-0128-4928

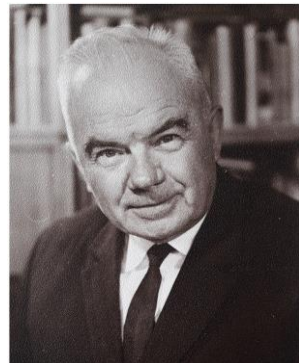
PRYDATKO-DOLIN, V. Leonid Portenko, a zoologist and participant of expeditions to the Arctic and Far East. — His career started in Kyiv in the 1916s in institutions and societies established by the Ukrainian People's Republic (UNR). These destructive processes and the war has prompted L. Portenko to leave Ukraine. He studied at the Moscow University until 1925 and worked in the Arctic institute and zoological institute in Leningrad until 1972. He led and/or participated in several expeditions to the Arctic and Far East, and spent two winters at Soviet polar stations 'Rodgers Bay' and 'Dezhnev Cape'. He authored more than 163 scientific publications, including monographs in zoology, zoogeography, and systematics. Dozens of birds and two mammal species were named in memory of Prof. L. Portenko.

Біографічні деталі

Леонід Портенко народився 11 жовтня (с.с.) 1896 р. у Смілі [у 1896 р. у складі Черкаського повіту Київської губернії у складі тогочасної Російської імперії]. Батько — О. І. Портенко, геодезист; мати — В. Г. Портенко (Якубовська), ймовірно, учителька. Пішов засвіти 26 травня 1972 р. у Ленінграді (у той час місто у складі тогочасної РСФСР (рос.)).

Леонід Олександрович Портенко (1896–1972) — природник світового рівня, учасник багатьох експедицій, у т.ч. в Причорномор'я, Карпати, Сибір, Арктику, Далекий Схід. Орнітолог, териолог, зоогеограф, систематик, знавець музейної і заповідної справи, фотограф-натураліст-художник-анімаліст, етнограф, полярник. Майже усе життя пропрацював у наукових установах колишнього РСФСР.¹

Фото 1. Леонід Портенко (автор невідомий) — фото з датою і автографом учений вклеїв у книгу «Птицы Чукотского...» (1972), подаровану бібліотеці ІЗАН. Артефакт віднайдений Л. М. Ластіковою.

¹ Повну версію статті передано в G&B (див. <https://bit.ly/3R1IHwO>).

Згадування про вченого міститься у шестимовному вікінарісі. Упродовж 1973–2019 рр. короткі спогади про Л. П. публікували в Україні, Болгарії, Естонії, Росії. Відомості про життя вченого у часи існування УНР → УРСР повністю загубилися на тлі «країни рад». У 1916 році — був серед колекторів, які передавали скорини птахів до зоологічного музею в Києві. У 1918 р. побачили світ перші українськомовні твори юнака (див. [Портенко 1918 a–b](#)). У 1920-х надрукували українськомовний спогад Л. П. про батька і роботу на народне міністерство земельних справ (див. [Шарлемань & Портенко 1926: 35–36](#)). Скоріше за все, у 1917-му Л. П. був у переліку викладачів природничої секції Київського народного університету України.

На початку серпня 1918 р. Леонід виступив із доповіддю про діяльність НМЗС УНР. Зберігся рукопис виступу українською мовою, оприлюднений у 2017 році О. Василюком. У квітні 1918 р. стає секретарем *Відділу охорони пам'яток природи НМЗС УНР*. У 1919–1921 рр. брав участь у роботі *Біологічної секції Постійної комісії для вивчення природних багатств України фіз.-мат. відділу АН України, Зоологічної підкомісії Термінологічної комісії УНТ, Агрономічної секції УНТ, Зоологічної секції «На Звенигородщині», Природничої секції УНТ* та ін. У 1920 — був серед засновників зоосекції та часопису «Зоологічний журнал України».

У 1920-х виїхав до РСФСР. До 1925 р. був на навчанні в університеті (Москва). Однак, продовжував навідуватися в Україну — Придніпров'я, Причорномор'я, Карпати; публікував статті в українських журналах. У 1926–1929 — аспірант Зоологічного музею Московського університету. У 1929–1940 — співробітник Арктичного інституту, у 1940–1972 рр. — Зоологічного інституту АН СРСР у Ленінграді (публікації Є. Тихонової).

Ключові наукові доробки

Зоологічні дослідження почав в Україні, переважно як орнітолог, що вивчав фауну Волино-Поділля (напр. [Шарлемань & Портенко 1926](#)), Закарпаття ([Портенко 1950](#)). Збирав для музею ВУАН чимало зразків. В Арктику вперше потрапив у 1930 р. (півострів Адміралтейства, губа Машигіна, Нова-Земля, Вайгач, Югорський Шар). У 1931–1933 рр. був керівником зоологічного заgonу чукотської експедиції Арктичного інституту АН СРСР. Зимував на м. Дежньова, о. Врангеля. На о. Врангеля приїхав у 1938 році у складі експедиції д.б.н. Р. Геккера. У 1949 р. очолив експедицію *ЗИН АН СССР и Главсевморпути при СМ СССР* (рос.) задля транспортування із Сибіру в Ленінград решток Таймирського мамута.

Опублікував понад 160 наукових робіт. Написав книжку про ссавців Анадирського краю ([Портенко 1941](#)) та птахів Чукотки й о. Врангеля ([Портенко 1972, 1973](#)). У 1956 та 1967 рр. на честь зоолога назвали вид землерийок — мідичю Портенка, або мідичю чукотську (*Sorex portenkoi*), внесену до списку МСОП, а також врангельського лемінга [Портенка], *Lemmus portenkoi*

(Gerrie & Kennerley 2016; Beolens *et al.* 2009). У зведенні В. Паєвського (2018) перелічено до сорока видів та підвидів птахів, до описування яких був причетний Л. Портенко.

Учений зробив значний внесок у розробку зоогеографічного районування Поділля, довів єдність фауни хребетних циркумарктичних тундр і доцільність виділення Галактики як окремої зоогеографічної області.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

У 1937 році — канд. біол. наук, 1937 — професор, 1940 — докт. біол. наук. Учнями Л. Портенка були, зокрема: А. А. Кишинський¹, Ф. Чернявський, А. Кречмар, Р. Потапов. Л.П. був у числі «звездних учеников» В. Біанкі, П. Сушкіна, А. Тугаринова й тих, хто «уже при житні стали класиками». Нагороди: Орден Трудового Червоного Знамени (рос.), дві медалі.

У 1921 році у своїй книзі «По Києву...» майбутній д.б.н. М. Шарлемань залишив українськомовну дарчу присвяту майбутньому д.б.н. Л. Портенку — «Дорогому... від автора»². Академік Г. Підоплічко зберігав у своїй бібліотеці книжку від Л. Портенка із дарчою присвятою «Дорогому земляку...». Вписаний у вікіпедійний перелік науковців Національного науково-природничого музею НАН України. Фотопортрет Л. Портенка розміщено у холі цього музею. У науковій бібліотеці ІЗ НАНУ (Київ) зберігають чимало книжок з автографами Леоніда Портенка. Пам'ять про вченого вшановано у багатьох наукових публікаціях в Україні та за її межами.

Література

- Паєвський, В. А. 2018. *Етимологія названий птахів Палеарктики*. Товариство наукових виданій КМК, Москва, СПб, 1–289.
- Портенко, Л. 1918 а. Про охорону пам'яток природи. *Нова Рада*, 17.04.1918, **60**: 2.
- Портенко, Л. 1918 б. Завдання Інструктора позашкільної освіти в справі охорони природи. *У кн.: Порадник діячам позашкільної освіти і дошкільного виховання*. За ред. Ів. Крижаківського. В. І. Вид. департаменту позашкільної освіти. (за повід. *Нова Рада*, 02.10.1918, **177**: 3.)
- Портенко, Л. 1941. *Фауна Анадырського края. Ч. 3. Млекопитающие*. Изд. Главсевморпути, Ленинград, Москва, 1–108.
- Портенко, Л. А. 1950. Очерк фауны птиц западного Закарпатья. В кн.: *Памяти академика Петра Петровича Сушкина. Сборник статей*. Изд. АН СССР, Москва, Ленинград, 301–360.
- Портенко, Л. А. 1972. *Птицы Чукотского полуострова и острова Врангеля. Часть I*. Наука, Ленинград, 1–424.
- Портенко, Л. А. 1973. *Птицы Чукотского полуострова и острова Врангеля. Часть II*. Наука, Ленинград, 1–324.
- Шарлемань, М., Л. Портенко. 1926. Замітки про птахів Волини. У кн.: *Матеріали для орнітофауни України. Труды фізично-математичного відділу УАН*, **2** (2): 33–65.

¹ Син українця, інженера з Кіровоградщини А. С. Кишинського, «ворога народу», злочинно розстріляного у 1938, реабілітованого у 1956 р. (див. «Бессмертный барак»).

² Віднайшов та люб'язно повідомив мені І. Загороднюк.

- Beolens, B., M. Watkins, M. Grayson. 2009. The Eponym Dictionary of Mammals, JHU Press, <https://bit.ly/3quHIAa> Retrieved November 12, 2021.
- Gerrie, R., R. Kennerley. 2016. *Sorex portenkoi* (errata version published in 2017). *The IUCN Red List of Threatened Species 2016*: e.T41412A115185080. <https://dx.doi.org/10.2305/IUCN.UK.2016-3.RLTS.T41412A22317675.en>

ПРИДАТКО-ДОЛІН, В. Леонід Портенко — зоолог, учасник експедицій в Арктику та на Далекий Схід. — Наукова кар'єра ученого розпочалася в Україні, в 1916–1920 рр., в установах і товариствах, створених Українською Народною Республікою (УНР). Тогочасні руйнівні процеси та війна спонукали Л. Портенка покинути Україну. До 1925 р. він навчався в Московському університеті, потім до 1972-го працював в Арктичному інституті та Зоологічному інституті в Ленінграді (РСФСР). Двічі зимував на радянських полярних станціях («Мис Дежнева», «Бухта Роджерса»). Портенко є автором понад 163 наукових публікацій, включаючи монографії з зоології, зоогеографії та систематики. Десятки видів птахів та два види ссавців названі в пам'ять про проф. Л. Портенка.